МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ

ПРОСКУРІНА КАТЕРИНА СЕРГІЇВНА

УДК 130.2+316.613

КУЛЬТУРНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ І СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ СМИСЛИ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ У СУЧАСНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ КОНТЕКСТАХ

09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Харків – 2015

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор філософських наук, професор **КУЛТАЄВА Марія Дмитрівна**, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, завідувач кафедри філософії.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор, **Кузь Олег Миколайович**, Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця, завідувач кафедри філософії та політології;

кандидат філософських наук, доцент **Іващенко Ольга Василівна,** Харківська державна академія дизайну і мистецтв, завідувач кафедри графіки.

Захист відбудеться «29» квітня 2015 р. о 14:00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.07 у Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди за адресою: 61002, м. Харків, вул. Артема, 29, ауд. 218.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди за адресою: 61168, м. Харків, вул. Блюхера, 2, ауд. 215-В.

Автореферат розісланий «27 » березня 2015 р.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради **М. О. Дроботенко**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Розбудова культури інформаційного суспільства є викликом для пересічної людини, яка прискореними темпами змушена пристосовуватись до реалій сучасного суспільного життя. Але ця культура, як і будь-яка інша, залежить від людських якостей своїх носіїв, від способу їх життя. Прискорена динаміка радикальних культурних зрушень, притаманна сучасним розвинутим соціумам, криє у собі ризики появи патологій життєтворчості і суспільного життя у цілому, здатна спричинити культурну деградацію та кризу людського буття. Цим обумовлена актуальність дослідження культурно-антропологічних та соціально-антропологічних смислів життєтворчості у сучасних соціокультурних контекстах.

Додатково тему дослідження актуалізує необхідність поглиблення демократичних перетворень в Україні. Світоглядний та ідеологічний плюралізм як наслідок ствердження демократичних цінностей вимагає від людини відповідального ставлення до свого життя, до визначення життєвих орієнтацій і сенсу власного життя. Свідомий вибір ціннісних пріоритетів та орієнтирів життєтворчості передбачає з'ясування автопоезісу її культурно-антропологічних і соціально-антропологічних смислів, а також механізмів їх селекції. Революція гідності, що відбулась в Україні, для перетворення своїх гасел на дійсні процеси духовного оновлення українського суспільства потребує змін не тільки на його макрорівні, а й на мікрорівні буття людини, у констеляціях її життєвого світу. Щоб навчитись жити по-новому, як того вимагають сучасні соціокультурні реалії, обтяжені ризиками і небезпеками, треба узагальнити теоретичний і практичний досвід орієнтаційної складової життєтворчості, яка виступає активним чинником конструктивних змін у житті людини і суспільства. Контекстуальний аналіз культурно-антропологічних і соціально-антропологічних смислів життєтворчості є особливо злободенним у кризових станах, адже своєчасна їх діагностика дозволяє розробити заходи, які мінімізують загрозу дезорієнтації людини внаслідок руйнації її обжитого простору.

Тема дослідження є актуальною також у її теоретичному аспекті. Вона сприяє розширенню проблемного поля сучасної філософської антропології через залучення до нього аналізу культурно-антропологічних і соціально-антропологічних смислів контекстуально обумовленої життєтворчості як комплексу культурних практик і технік самоудосконалення людини у нових актуальних та гіпотетичних просторах її життєдіяльності. Це дозволяє простежити трансформацію сучасної філософської антропології з антропології констант людської природи на чинники змін, які зрештою

прояснюють перспективи еволюції людства та окреслюють передумови доленосних поворотів у житті людини.

Тема дисертації передбачає застосування теоретичних розробок, присвячених розширенню філософсько-антропологічних узагальнень у міждисциплінарних дослідженнях життєтворчості, методологічні можливості яких обґрунтовані у працях А. Гелена, Н. Еліаса, Г. Плеснера, Е. Тугендгата, К. Ясперса та ін. Принципове значення для цього дослідження мали теоретичні розробки проблеми життєтворчості у працях вітчизняних філософів В. Іванова, Л. Сохань, М. Степаненко, Н. Хамітова, В. Табачковського та ін., які в свою чергу, є продовженням сковородинівської традиції.

Для розробки проблемних ліній, заданих темою дисертації, мав значення досвід теоретичної рефлексії сенсу людського життя на підставі узагальнення праць філософів екзистенціально-антропологічного і постмаркситського напрямку, передусім, Г. Арендт, М. Бердяєва, О. Ф. Больнова, А. Камю, В. Франкла, Е. Фромма, Т. Адорно і М. Горкгаймера.

Особливе значення для цього дослідження мав сучасний дискурс мистецтва жити, представлений у працях М. Фуко, П. Вацлавіка, В. Шміда, П. Слотердайка, М. Степаненко та ін.

У контексті теоретичних завдань культурно-антропологічного і соціально-антропологічного дослідження смислів життєтворчості, а також у визначенні перспектив сучасної людини методологічно й світоглядно значущими є напрацювання сучасних вітчизняних філософів у галузях теорії та історії культури, філософії культури, філософської антропології, історії філософії, етики та естетики, філософії освіти, зокрема В. Андрущенка, В. Беха, Є. Бистрицького, В. Вашкевича, Л. Газнюк, Н. Корабльової, В. Кременя, М. Култаєвої, С. Куцепал, М. Розумного, І. Степаненко, В. Ярошевця та ін.

Автопоезіс культурно-антропологічних і соціально-антропологічних смислів життєтворчості досліджувався з опорою на методологію системно-теоретичного аналізу Н. Лумана.

Проте залишається не дослідженою роль культурно-антропологічних та соціально-антропологічних смислів життєтворчості, їх значення у виборі стратегій життя, в обґрунтуванні яких здебільшого абсолютизуються або екзистенціальна, або соціальна складова. Звернення до теми дисертації продиктовано необхідністю більш детального розгляду взаємодії цих смислових комплексів у сучасних соціокультурних контекстах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі філософії Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди у рамках комплексної теми наукових досліджень Інституту вищої освіти НАПН України та

Центру філософії освіти ХНПУ імені Г.С. Сковороди – «Філософські засади трансформації вищої освіти в Україні на початку XXI століття» (0103U000960, № 44 від 06 березня 2003 року) та комплексної теми кафедри філософії ХНПУ імені Г.С. Сковороди «Філософія освіти і духовне оновлення українського суспільства» (0111U006439 від 26.05. 2011р.).

Мета дисертаційної роботи полягає у розкритті функціонального потенціалу культурно-антропологічних та соціально-антропологічних смислів у сучасних соціокультурних контекстах.

Загальна мета дослідження конкретизується у таких **завданнях**:

– здійснити аналіз методологічного досвіду дослідження людського буття у проблемному полі життєтворчості;

– розкрити діалектичний взаємозв'язок екзистенціальних, культурно-антропологічних та соціально-антропологічних смислів життєтворчості;

– з'ясувати особливості конституювання смислової структури життєтворчості;

– виявити антропологічне підґрунтя сучасних орієнтирів життєтворчості;

– розкрити перспективи життєтворчості у сучасних соціокультурних контекстах;

– простежити тенденції формування орієнтирів життєтворчості у сучасних соціокультурних контекстах;

– з'ясувати особливості пошуку смислів життя за умов світоглядного плюралізму;

– проаналізувати функціональний потенціал культурно-антропологічних та соціально-антропологічних смислів у суспільстві ризику;

– обґрунтувати значення релігійних смислів життєтворчості у сучасних соціокультурних контекстах;

– проаналізувати гендерні аспекти індивідуальних життєвих стратегій.

Об'єкт дослідження – життєтворчість у сучасних соціокультурних контекстах.

Предмет дослідження – культурно-антропологічні і соціально-антропологічні смисли у процесах життєтворчості сучасної людини.

Методи дослідження. Методологія дисертаційного дослідження у цілому спирається на методи міждисциплінарного дослідження на основі загальних настанов філософсько-антропологічного аналізу. Експлікація культурно-антропологічних і соціально-антропологічних смислів життєтворчості здійснюється на основі феноменологічного, діалектичного та системно-теоретичного методів, а дослідження їх функціонального потенціалу – на основі історично-генетичного і структурно-функціонального методів, а також методології трансцендентальної прагматики, яка дозволяє розглянути життєтворчість у комунікативній площині.

Особливе значення для цього дослідження мав герменевтичний метод та метод контекстуального аналізу, який дозволив розглянути семантику

культурно-антропологічних та соціально-антропологічних смислів життєтворчості у сучасних соціокультурних контекстах.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні доцільності концептуалізації життєтворчості як процесу породження екзистенціальних, культурно-антропологічних та соціально-антропологічних смислів, які конституюють сукупний простір життєвих проектів сучасної людини, які уможливлюють її вихід за межі її наявного буття.

Уперше:

– розроблена і верифікована комплексна методологічна програма дослідження трансверсальності смислових орієнтирів життєтворчості на основі комплементарного поєднання різних методологічних можливостей в рамках комунікативного повороту сучасної філософської думки;

– розкрита діалектика взаємовпливу екзистенціальних, культурно-антропологічних і соціально-антропологічних смислів життєтворчості, комбінація яких обумовлена соціокультурними контекстами та життєвим досвідом людини, ступенем когерентності ціннісних орієнтацій суспільства і особистості в умовах світоглядного плюралізму;

– обґрунтована комплементарність культурно-антропологічних та соціально-антропологічних смислів життєтворчості у постановці та розв'язанні життєвих завдань, а також обумовленість їх комбінації світоглядною культурою особистості;

– доведено, що культурно-антропологічні і соціально-антропологічні смисли життєтворчості через оптику інтерсуб'єктивності сприяють розширенню горизонтів життєвого світу людини і дозволяють у конструктивний спосіб розв'язати проблему заданості її буття;

– обґрунтовано, що процес породження культурно-антропологічних і соціально-антропологічних смислів у процесі життєтворчості має контингентний характер, що обумовлено не тільки розумінням людини свого місця в світі, а й її здатністю конституювати можливі уявні світи як альтернативу дійсності, діапазон моделювання яких зростає за умов світоглядного плюралізму;

– з'ясовано, що розгортання культурно-антропологічних і соціально-антропологічних смислів життєтворчості у сучасних розвинутих суспільствах має дві тенденції. Перша задається логікою недостатньої людини і суспільства споживання, де домінує розважальна культура, в той час, як друга підпорядкована логіці постсекулярного суспільства і відповідальної людини, яка прагне реалізувати свою здатність до трансценденції.

Набуло подальшого розвитку:

– теоретичне обґрунтування автопоезісу культурно-антропологічних і соціально-антропологічних смислів у комунікативних процесах;

– положення про гендерні відмінності процесів життєтворчості;

– культурно-антропологічна складова імперативів постсекулярного суспільства;

– поняття життєвого шляху як ситуації роздоріжжя, де орієнтація задається через взаємоузгодження соціально-антропологічних та культурно-антропологічних смислів життєтворчості з екзистенціальними;

– сучасні концептуалізації мистецтва жити, інтерпретаційні схеми яких задаються культурно-антропологічними і соціально-антропологічними смислами життєтворчості.

Уточнено:

– розрізнення між онтологічною концептуалізацією життєтворчості та деонтологізованими версіями її концептуалізації;

– семантичні відмінності понять «смисл» і «життя» у контекстуальних рамках життєтворчості;

– відмінність між активними і пасивними практиками життєтворчості;

– розуміння життя як особистісного, культурного і соціального завдання.

Поглиблено:

– розуміння фундаментального зв'язку «людина і світ»;

– уявлення про життєтворчість як спосіб розв'язання життєвих завдань як таких, що виникають у процесі автопоезісу її культурно-антропологічних і соціально-антропологічних смислів;

– розуміння міжпоколінної справедливості, яка в сучасних соціокультурних контекстах усвідомлюються не тільки як конкретне завдання, а й артикулюється як вибір життєвої позиції;

– розуміння ризиків і небезпек життєтворчості, обумовлених вибором ціннісних орієнтацій та життєвих пріоритетів;

– розуміння взаємозв'язку між смисловими орієнтирами життєтворчості та практиками їх реалізації.

Практичне значення одержаних результатів досліджень визначається сукупністю положень, що виносяться на захист. Результати дисертаційного дослідження сприятимуть поглибленню уявлень про значення культурно-антропологічних і соціально-антропологічних смислів у життєтворчості сучасної людини, проясненню потенційних ризиків і небезпек, які виникають через дезорієнтацію життєтворчості, що в свою чергу, доцільно використати у розробці стратегій культурного розвитку України та стратегій модернізації сучасних освітньо-виховних практик. Матеріали дисертації можуть бути використаними у викладанні курсів філософської антропології, філософії культури, психології, педагогіки, спецкурсів з теорії і практики особистісного розвитку.

Особистий внесок здобувача. Усі теоретичні положення і висновки у дисертації та наукових публікаціях зроблені автором одноосібно.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дисертації оприлюднені на міжнародних, всеукраїнських, регіональних

наукових і науково-практичних конференціях, методологічних та науково-практичних семінарах. Серед них: XIV Харківські міжнародні Сковородинівські читання: філософські стратегії XXI століття (29-30 вересня 2006 р., м. Харків); Міжнародна науково-теоретична конференція «Філософія освіти і сучасність» (19-20 квітня 2007 р., м. Дніпропетровськ); II Міжнародна науково-теоретична конференція «Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності» (17 грудня 2009 р., м. Житомир); XI Міжнародна науково-практична конференція «Освіта і доля нації; Перспективи та орієнтири розвитку українського суспільства» (21-22 травня 2010 р., м. Харків); XII Міжнародна науково-практична конференція «Освіта і доля нації. Школа і дитина у сучасних соціокультурних контекстах» (20-21 травня 2011 р., м. Харків); XIII Міжнародна науково-практична конференція «Освіта і доля нації. Сковородинівська традиція і сучасна філософія освіти» (28-29 вересня 2012 р., м. Харків); Всеукраїнська науково-практична конференція «Філософсько-теоретичні та практично-зорієнтовані аспекти випереджаючої освіти для сталого розвитку» (22 листопада 2012 р., м. Дніпропетровськ).

Публікації. Головні положення та результати дисертації представлені у 5 статтях у фахових виданнях України та 6 інших наукових статтях і тезах доповідей у збірниках матеріалів міжнародних і всеукраїнських науково-теоретичних та науково-практичних конференцій, серед яких – 1 публікація у закордонному науковому виданні.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, 3 розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 201 сторінка. Обсяг основного тексту дисертації – 174 сторінок, список використаних джерел – 27 сторінок (налічує 295 найменувань, серед них 28 – іноземними мовами).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** дисертаційного дослідження обґрунтовано актуальність та необхідність звернення до обраної теми, розкрито мету та основні завдання, зазначено предмет та об'єкт дослідження, визначено наукову новизну, методологічні засади та джерельну базу дослідження, окреслено можливості теоретичного і практичного застосування, наведено дані про апробацію результатів, публікації і структуру роботи.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження культурно-антропологічних і соціально-антропологічних смислів життєтворчості» представлена авторська методологічна програма дослідження культурно-антропологічних і соціально-антропологічних смислів життєтворчості.

У підрозділі 1.1. «Людське буття у проблемному полі життєтворчості» розглядаються методологічні можливості дослідження людського буття як заданості у кантіанських трансформаціях. Екзистенціалістська версія «закинутості людини в світ» (М. Гайдеггер) та постулат сучасної філософської антропології про недостатність людини та її відкритість світові (М. Шелер) уможливлюють концептуалізувати життєтворчість як різновид прекарної онтології і як її діяльність у напрямку подолання такої недостатності. Життєтворчість, що розглядається з цих позицій можна визначити як особистісне, соціальне і культурне завдання, яке не тільки постає перед людиною, а й ставиться нею у процесі самопізнання і самоздійснення. Якщо екзистенціально-антропологічні смисли життєтворчості мають неприховану імперативність, то її культурно-антропологічні та соціально-антропологічні смисли здебільшого є латентними. Через це інтерсуб'єктивність життєтворчості залишається за межами самоспостережень і самоаналізу свідомих і спонтанних творців свого життя. Поняття життєтворчості тісно переплетено з визначенням призначення людини.

У підрозділі 1.2. «Феноменологія життєтворчості: антропологічна інтерпретація її культурних і соціальних смислів» на підставі феноменологічного аналізу уточнюється постановка питання про смисл життя, яке задає орієнтацію життєтворчості. Феноменологічний аналіз дозволяє розглянути смисл у логіко-семантичній, функціональній та метафізичній площині (П. Тідеман). З позицій системно-теоретичного аналізу смисл розглядається також в автопоезісній площині, а саме: як процес продукування можливостей (Н. Луман). Поняття «життя» також має неоднозначну семантику. Експлікація культурно-антропологічних та соціально-антропологічних смислів життєтворчості, які здебільшого залишаються за межами теоретичного аналізу через стратегії пошуків метасмислу життєтворчості. Теоретичні пропозиції у напрямку останнього здебільшого здійснюються на основі догматизації певних світоглядних настанов або через надання ідеально-типових рис певним моделям життєтворчих практик. Розрізнення між життєтворчістю і веденням життя (Lebensfuehrung) прояснюється через усвідомлення відмінності їх антропологічного статусу. Життєтворчість потребує свободи, наявності у індивіда здатності змінюватись і створювати нове в організації власного життя. Результати життєтворчості мають контингентний характер, а її ризики теоретично можна мінімізувати через посилення в ній культурно-антропологічних та соціально-антропологічних смислів, які відкривають капсули індивідуалізованих і замкнутих на собі життєвих світів.

Нову феноменологічну перспективу дослідження культурно-антропологічних і соціально-антропологічних смислів відкриває респонзивна феноменологія Б. Вальденфельса, методологічні настанови якої, зокрема топографія Чужого із розрізненням між Своїм та Чужим,

поглиблюють розуміння соціокультурних завдань життєтворчості в інтеркультурній площині.

У підрозділі 1.3. «Сенс життя як метасмисл життєтворчості: методологічні можливості дослідження» аналізуються теоретичні передумови постановки такого питання, яке належить до вічних проблем філософії. В античній традиції сенс життя вбачався у досягненні стану блаженства (eudaimonia). Платон і Аристотель, а також їхні послідовники метасмисл життя повязують з філософською рефлексією, яка посилює у життєтворчості значущість культурно-антропологічних і соціально-антропологічних смислів. За Аристотелем, блаженство не повинно розглядатись у статиці, воно є процесом, який забезпечується невпинною діяльністю душі. Повного щастя можна досягти тільки через контемплятивне життя (bios theoretikos). Досягнення станів апатії (стоїки) та атараксії (Епікур) в елліністичній філософії розглядаються як специфічні антропотехніки, доцільність яких обґрунтовується за допомогою не тільки соціальної, а й культурно-антропологічної та соціально-антропологічної аргументації.

У філософії Середньовіччя спостерігається тенденція ствердження колективних культурних форм визначення метасмислів життєтворчості, коли сенсом життя проголошувалось вічне життя як максимально можлива єдність християн з Богом.

У філософії Ренесансу, Просвітництва та Нового часу відбувається посилення значущості культурно-антропологічних і соціально-антропологічних смислів у визначенні сенсу життя, яке супроводжується критичною рефлексією авторитарних настанов щодо визначення метасмислу життєтворчості як самореалізації високого призначення людини у гуманістичному перетворенні світу. Тут західноєвропейська традиція тісно переплітається з українською. Умовою цього стала орієнтація людини на власний розум, а не на церковні та світські інституції.

Значний внесок до розбудови автономних і водночас відповідальних стратегій життєтворчості внесла німецька класична філософія (І. Кант, І. Фіхте, Г. Гегель). Якщо кантівська традиція у її подальших трансформаціях акцентувала екзистенціальну складову метасмислу життєтворчості (Ф. Ніцше, Ж.-П. Сартр), то гегелівська наголошувала на важливість культурних і соціальних смислів у визначенні сенсу людського життя.

У сучасному дискурсі «мистецтва жити» як здатності людини осмислено вести своє життя, ці дві традиції можуть комплементарно поєднуватись через активізацію в них культурно-антропологічних і соціально-антропологічних смислів.

У підрозділі 1.4. «Комунікативний поворот у дослідженні культурно-антропологічних і соціально-антропологічних смислів життєтворчості» обґрунтовано, що сучасна комунікативна філософія у її екзистенціально-антропологічному та трансцендентально-прагматичному

напрямах дозволяє здійснити методологічну інновацію у розгляді життєдіяльності людини. Доповнення цих методологічних можливостей автопоезісною методологією Н. Лумана дозволяє розглянути життєтворчість як особливий різновид комунікації, де продукуються смисли, що надають орієнтацію життєтворчості. Культурно-антропологічні смисли життєтворчості у своєму автопоезісі розгортають інтерпретаційний ланцюг самовизначення людини у культурі в рамкових умовах побутової, національної і глобалізованої культури і виступають інструментами самоідентифікації людини, чинником культурної стилізації практик життєтворчості. Соціально-антропологічні смисли у своєму процесуальному розгортанні відображують суперечливий характер розуміння людиною свого місця у соціумі через досвід співбуття з іншими (Mitsein), наслідком якого є конституювання співсвіту (Mitwelt) та співлюдини (Mitmensch) як репрезентанта людства. Серед домінантних культурно-антропологічних і соціально-антропологічних смислів життєтворчості особливе значення має домагання на визнання (А. Гоннет), через яке здійснюється інтеграція культурно-антропологічних і соціально-антропологічних смислів життєтворчості.

У другому розділі «Смислові орієнтири життєтворчості людини у сучасних соціокультурних контекстах» розглядаються особливості встановлення і обґрунтування життєвих орієнтирів у констеляціях пізнього Модерну.

У підрозділі 2.1. «Специфіка пошуків сенсу життя у сучасних соціокультурних контекстах» обґрунтовано, що радикальні культурні і соціальні трансформації, які відбуваються в сучасних суспільствах, ускладнюють процеси життєтворчості через широкий спектр світоглядних опцій і легітимації різноманітних моделей ведення і стилізації життя. Криза людського буття може спричинюватись не тільки через втрату людини своєї буттєвої укоріненості, втрати метасмислу свого життя, а й через її розгубленість у безлічі орієнтаційних пропозицій. В інформаційному суспільстві культура зображення поступово починає витісняти символічну культуру та її культурні техніки. Людина-творець (homo creator) тут замінюється на «людину, що постійно тренується» (П. Слотердайк). Міметична раціональність, підкріплена культурними техніками інтерпретацій зображення, з одного боку, спрощує пошуки смислу життя через уніфікацію процесів життєтворчості, а з іншого, – стає джерелом постачання дезорієнтирів на життєвому шляху людини.

Один із центральних принципів сучасної філософської антропології – принцип «відкритого питання» – дозволяє прояснити специфіку нескінченного регресу у постановці питання про сенс життя як про метасмисл життєтворчості. Воно виникає лише тоді, коли цей смисл втрачається і є симптомом світу, який знаходиться у стані дезорієнтації і

на рівні суб'єктивно-індивідуального життя створює ситуацію спустошення, світоглядного голоду, аксіологічного нігілізму.

Підрозділ 2.2. «Культурно-антропологічні та соціально-антропологічні смисли життєтворчості у контекстах глобалізації» присвячено аналізу смислових орієнтирів людини у соціальному просторі, ущільненому внаслідок глобалізації. У глобальних контекстах сучасності культурно-антропологічні та соціально-антропологічні смисли життєтворчості розгортаються в цивілізаційній, національно-культурній і субкультурній площинах, між якими утворюються взаємопереходи. Реалізуючи свої проекти життєтворчості, людина створює соціокультурні синтези і гібриди, які можуть бути стійкими або нестійкими в залежності від психофізичних характеристик людини, її людських якостей та її культурного та соціального капіталу, а також вміння користуватись цими ресурсами в ускладнених соціокультурних контекстах, які задаються вимогами активного і мобільного суспільства, що позиціонує себе як світове. Методологічний космополітизм і методологічний націоналізм (У. Бек) у їхньому комплементарному поєднанні дозволяють раціоналізувати вибір життєвої перспективи на основі критерію її людиновимірності.

У підрозділі 2.3. «Вибір стратегій життєтворчості як екзистенційне і соціокультурне завдання в умовах невизначеності» розкривається функціональний потенціал культурно-антропологічних та соціально-антропологічних смислів у здійсненні відповідального вибору стратегій життєтворчості. Вибір як екзистенційне завдання, що змінює долю людини, передбачає формування у людини рішучості, готовності до змін, мобілізує її на здійснення прориву крізь стереотипи так званого «благополучного життя». В умовах невизначеності, що притаманна транзитивним суспільствам, такий прорив ускладнюється внаслідок плюралізації орієнтирів життєтворчості, а сама життєтворчість перетворюється також і на свідомо поставлене соціокультурне завдання, яке задає культурні і суспільні параметри не тільки бажаним, а й соціально запитаним змінам життя пересічної людини. Життєтворчість у модусах негативної і позитивної свободи розгортається у рамкових умовах, усвідомлення яких здійснюється через активізацію культурно-антропологічних та соціально-антропологічних смислів в уявленнях про бажане і належне життя. Євроінтеграційні процеси, що відбуваються в Україні, виявлять низку проблем, що виникають внаслідок взаємоузгодження потенційних можливостей цих модусів.

У підрозділі 2.4. «Життєвий проект як джерело потенційних ризиків» визначається, що сучасні соціокультурні контексти, обумовлені розгортанням глобалізації і переходом до постіндустріальних технологій, посилюють не тільки суспільні та екосистемні ризики, а й ризики у процесі життєтворчості. Феномен так званих «клаптикових біографій», поширених

у добу глобалізації, свідчить про запрограмованість ризиків до життєвих проектів сучасної людини, життєтворчість якої характеризується підвищеним рівнем контингентності. Культурно-антропологічні і соціально-антропологічні смисли життєтворчості, наявні у життєвих проектах, дозволяють адаптувати його до реальних умов, у яких живе і діє людина, не втрачаючи при цьому багатовекторних перспектив її можливих самореалізацій. Ця настанова принципово відрізняється від перспективізму філософії життя та орієнтирів екзистенціально орієнтованої філософської антропології. Вона передбачає трансверсальність життєтворчості та перенесення життєвих планів у комунікативну площину.

У третьому розділі «Мистецтво жити в автопоезісних опціях культурно-антропологічних і соціально-антропологічних смислів» аналізуються життєві формоутворення, які конституюються через такий медіум, як смисл.

Підрозділ 3.1. «Життєві форми як об'єктивації культурно-антропологічних і соціально-антропологічних смислів» розкриває роль культурно-антропологічних і соціально-антропологічних смислів у створенні стійких і нестійких форм життєтворчості як практик мистецтва жити. Культурно-антропологічні та соціально-антропологічні смисли у сучасних соціокультурних контекстах проектують можливі життєві форми, вибір та удосконалення яких відбувається у практиках мистецтва жити. При цьому стратегії «піклування про себе» і «піклування про інших» можуть реалізовуватись і як альтруїстичні, і як егоїстичні. Модель успішного життя при цьому має варіативні можливості в залежності від того, які культурні та соціальні смисли були задіяні у її створенні, а її реалізація обумовлена релевантністю смислів життєтворчості наявним соціокультурним контекстам. Асоціальні та девіантні життєві форми через селекцію їх культурно-антропологічних та соціально-антропологічних смислів у подальшому автопоезісі життєтворчості відкидаються і не включаються до опцій мистецтва жити. На цій підставі вибраковуються також антигуманні антропотехніки (П. Слотердайк).

У підрозділі 3.2. «Культурно-антропологічні і соціально-антропологічні смисли мистецтва жити у суспільстві споживання і культурі дозвілля» аналізуються евдемоністичні настанови вдалого життя у сучасних соціокультурних контекстах, обґрунтовується, що свобідний вибір тієї чи іншої стратегії життєтворчості здійснюється здебільшого лише за умов задоволення базових потреб людини. Суспільство споживання та культура дозвілля як втілення мрій про добробут гарантують їх задоволення, але разом з цим їхні цінності дезорієнтують людину, пропагуючи ідеали безтурботного гламурного життя як однобічної стратегії піклування про себе, що призводить до капсуалізації життєвих форм індивідів і появі психічних та соціальних патологій внаслідок ескалації добровільного або змушеного відчуження. Мистецтво

жити у суспільстві споживання має дві можливості: максимізації або свідомої мінімізації споживання і ствердження духовної складової життєтворчості. Підпорядкування стратегій життєтворчості екологічним імперативам, надання їм статусу орієнтира життєтворчості сприятиме трансформації людини-споживача у людину-творця, здатну переходити з опцій «піклування про себе» до опцій служіння людям і людству.

У підрозділі 3.3. «Гендерний вимір життєтворчості» розглядаються гендерні особливості життєтворчості і практик мистецтва жити у контекстах демократизації сучасного суспільного життя. Метасмисл життєтворчості є спільною основою життєтворчості людини незалежно від її статі. Але чоловічі і жіночі практики мистецтва жити відрізняються рамковими умовами суспільного життя, рольовою реальністю гендерів, рівнем їхньої свободи. Експериментування з власним життям здебільшого є прерогативою чоловіків, в той час, як мистецтво жити у його жіночій версії підпорядковано завданню збереження і продовження життя. Феміністські стратегії мистецтва жити ґрунтуються на принципі гендерної справедливості, яка відкриває для жінок нові горизонти життєтворчості і перспективи самореалізації у демократичному суспільстві.

У підрозділі 3.4. «Постсекулярні соціально-антропологічні смисли в стратегіях життєтворчості та практиках мистецтва жити» аналізується вплив ідей та імпульсів життєтворчості, що походять з релігійних настанов та релігійних практик ведення життя. Ці смисли як метасмисл життєтворчості сучасної людини викристалізовуються у міжконфесійному діалозі. Релігійні настанови посилюють значущість метасмислу через надання йому сакрального смислу. У секулярних соціокультурних контекстах така сакралізація сприяє збереженню гуманістичної складової у плюралізованих стратегіях життєтворчості та практиках мистецтва жити, ствердженню міжпоколінної та гендерної справедливості.

ВИСНОВКИ

У висновках сформульовано основні теоретичні підсумки дисертаційного дослідження, узагальнюються його результати, визначаються проблемні лінії його продовження. Усе це підсумовується у таких положеннях:

1. Культурно-антропологічна і соціально-антропологічна артикуляція смислу життя відкриває нові горизонти у дослідженні багатовимірності життєтворчості. Її смислові орієнтири, якщо вони встановлюються виключно ззовні без урахування антропологічного підґрунтя, можуть створювати комунікативний хаос у дусі постмодерної нерозбірливості або закріплювати однобічні та уніфіковані стратегії ведення життя. Методологічна вимога поєднання внутрішньої та зовнішньої перспектив життєтворчості у її послідовному застосуванні

розкриває умови реалізації потенційної трансверсальності смислових орієнтирів життєтворчості та можливості їх переходу з одного виміру на інший, що не тільки цементує життєві форми, а й сприяє синтезу життєвих настанов, які за межами такої трансверсальності виявляються несумісними. Життєтворчість у її філософсько-антропологічних імплікаціях передусім – це робота людини над собою у вигляді специфічних антропотехнік, а також аналіз досвіду такої роботи, втілений в культурних формах ведення і організації життя.

2. Культурно-антропологічні і соціально-антропологічні смисли життєтворчості принципово залучені до екзистенціальної діалектики метасмислу людського життя. Трагічна гра з можливостями його самозаперечення криє у собі, з одного боку, небезпеку онтологічного і гносеологічного нігілізму, а з іншого – підпорядкування життя людини логіці інструментального розуму. Культурні і соціальні стереотипи життєтворчості, модні тренди самостилізації завжди у той чи інший спосіб верифікуються через їхню когерентність з екзистенціально-антропологічними смислами. Екзистенційні смисли стають життєздатними через їх підключення до автопоезісу культурно-антропологічних та соціально-антропологічних смислів життєтворчості, що розгортається водночас у соціальному просторі та у цивілізаційно заданих параметрах людського буття.

3. Смислова структура життєтворчості сучасної людини конститується у складно структурованих соціальних системах та в умовах мультикультурності. Культурно-антропологічні смисли національного буття та соціально-антропологічні смисли суспільного життя конституюють простір та рамкові умови для екзистенціально обраного доленосного шляху людини. Життєтворчість як процес завжди розгортається в об'єктивно даних і суб'єктивно заданих смислових полях, де людина виступає водночас автором та інтерпретатором комунікативно прояснених смислів. Вона здійснює селекцію цих смислів, процедуру їх привласнення через надання їм екзистенціальної значущості, ціннісного покладання та встановлення ціннісних орієнтацій. При цьому загальнолюдські цінності є конститутивними чинниками конструктивних проектів та позитивного досвіду проектів життєтворчості.

4. З розширенням свободи життєтворчості у демократичних суспільствах стають легітимними практики експериментування людини з власними життям. З одного боку, цей досвід стає джерелом так званого «забороненого знання про людину», а з іншого – вказує на необхідність самообмеження людини у здійсненні такого роду експериментів. Практики культурного варварства, трагічні наслідки досвіду спроб переоцінки загальнолюдських цінностей посилюють роль етики відповідальності та її культурно-антропологічних і соціально-антропологічних смислів у життєтворчості сучасної людини. Критерії вдалого, добропорядного і

успішного життя передбачають певний ступінь релятивізму, але вони можуть узгоджуватись у сучасних дискурсах мистецтва жити.

5. Життєтворчість тісно пов'язана з самопізнанням людини, визначенням її транстемпоральної національної ідентичності, можливостей та обмежень. Вона передбачає постановку і розв'язання низки світоглядних, культурних та соціальних завдань, які є необхідними моментами для раціоналізації ставлення людини до свого життя, усвідомлення різноманітності життєвих проявів і життєвого досвіду.

6. У сучасних соціокультурних контекстах ускладнюється постановка комплексних завдань життєтворчості та визначення її перспектив. Вони тісно пов'язані з визначенням перспективи сучасної людини, діапазон життєвих завдань якої коливається від реалізації амбіцій людини-творця до забезпечення її виживання у ситуації загрози самознищення людства. Приватизація і закритість життєтворчості у контекстах глобальних ризиків і небезпек, непрозорість її практик, результатів і наслідків сприяють поширенню обернених форм піклування про себе як досвіду саморуйнації людини.

7. Міфологізація життєтворчості як тенденція, що співіснує з її раціоналізацією, паралізує не тільки креативність людини, а й породжує хибні уявлення про її місце у природному та соціальному універсумі. Екзистенціальний орієнтир «справжності» є радикально суб'єктивним і за певних обставин може надати імпульс репресивним дискурсам щодо жорстко регламентованих моделей ведення життя.

8. Культурно-антропологічні і соціально-антропологічні смисли життєтворчості адаптують її універсальний метасмисл, виражений формулою «не має меж розвитку і ствердженню людяності в людині» та принципом благоговіння перед життям, до контрфактичних умов людино вимірної культури та людино вимірного суспільства. На рівні культурної і суспільної орієнтації людська гідність, невід'ємні права людини, її фізичне і психічне здоров'я задають параметри життєтворчості і коригують її результати.

9. У сучасних соціокультурних контекстах відбувається плюралізація орієнтирів життєтворчості, чинниками цього процесу виступають зміни, що відбуваються у суспільній свідомості та культурі постіндустріальних суспільств, які конституюються як демократичні суспільства, змушені до саморефлексії через притаманні їм ризики. Саморефлексія і самоконтроль виходять за рамки культурних технік життєтворчості і перетворюються на складову її орієнтирів, що дозволяє уникнути пасток гіпертрофованого перфекціонізму.

10. Пошуки смислів життя значно ускладнюються за умов світоглядного плюралізму та легітимації різних моделей життєтворчості. Оптимізація таких пошуків передбачає підвищення рівня світоглядної культури та моральної свідомості особистості, здатності чинити

відповідальний вибір у розв'язанні життєвих завдань. Це посилює культурну значущість філософії, передусім філософської антропології у формування світоглядних компетентностей та здатностей відповідальної життєтворчості через активізацію її культурно-антропологічних і соціально-антропологічних смислів.

11. Духовна культура постсекулярного зразка реанімує релігійні смисли життєтворчості, які утворюють синтези з її екзистенціально-антропологічними, культурно-антропологічними і соціально-антропологічними смислами, сприяючи ствердженню культури свободи, альтруїзму і гуманістичних цінностей. Релігійні вчення у їхньому чистому вигляді, а також філософські гранднарративи не здатні виступати загальнолюдським орієнтиром життєтворчості через намагання відокремити одну частину людства від усіх інших.

12. Соціально-антропологічні смисли життєтворчості виступають інтеграційним чинником, підтримуючи баланс між свободою і антропологічно значущими соціальними зв'язками. Життєтворчість є не в останню чергу розбудовою соціальних мереж людини, які є передумовою її захищеності в світі. Це знаходить прояв у налагодженні добросусідських відносин, розвитку ксенологічних практик, здатності брати участь в інтеркультурних комунікаціях.

13. Сучасні практики життєтворчості явно або латентно висувають домагання на визнання, передбачають дотримання екологічного імперативу та гендерної рівності. Разом з цим життєтворчість чоловіків і жінок має свої культурно закріплені відмінності, що торкаються передусім можливостей їх самореалізації у світі праці та в сім'ї. Унікальність життєвого шляху кожної людини, побудова її неповторного світу, зрештою її доля обумовлюються людськими якостями, які в свою чергу формуються в процесі життєтворчості. При цьому гедоністичні та утилітаристські пріоритети, вузько прагматичні орієнтації, споживацькі інтереси звужують життєвий простір людини та обмежують можливості її самореалізації.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових журналах

1. Тимченко К. С. Культурно-антропологическое обоснование принципа детоцентризма / К. С. Тимченко // Філософія і соціологія в контексті сучасної культури: Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2007. – С. 385 – 391.

2. Тимченко К. С. Проблема вибору життєвого шляху людини / К. С. Тимченко // Науковий вісник. Серія «Філософія» / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків: ХНПУ, 2009. – Вип. 30. – С. 63 – 69.

3. Тимченко К. С. Джерело ідеї самопізнання в релігійній традиції Сходу / К. С. Тимченко // Науковий вісник. Серія «Філософія» / Харк. нац. пед.ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків: ХНПУ, 2010. – Вип. 34. – С. 39 – 46.

4. Тимченко К. С. «The Venus project» будущего и лицемерие как основа ценностей современности / К. С. Тимченко // Totallogy. Постнекласичні дослідження. – Вип. 22. – Київ: ЦГО НАН України. – 2011. – С. 248 – 257.

5. Проскуріна К. С. Життєвий проект як джерело потенційних ризиків / К. С. Проскуріна // Науковий вісник. Серія «Філософія» / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Харків: ХНПУ, 2014. – Вип. 42. – С. 96 – 106.

Закордонні наукові публікації

6. Проскурина Е. С. Гендерные аспекты формирования индивидуальных жизненных стратегий / Е. С. Проскуріна // Научная перспектива. Научно-аналитический журнал. – Уфа, 2014. – № 7 (53). – С. 52 – 57.

Інші публікації за темою дисертаційного дослідження

7. Тимченко К. С. Ребенок и взрослый: философско-антропологический аспект взаимодействия / К. С. Тимченко // Філософські стратегії XXI століття. Матеріали XIV Харківських Міжнародних Сковородинівських читань (29 – 30 вересня 2006 р.) – Харків: ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2006. – С. 238 –240.

8. Тимченко К. С. Жизненный мир и конструирование жизненного проекта личности / К. С. Тимченко // Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності. Збірник матеріалів II Міжнародної науково-теоретичної конференції (17 грудня 2009 р.) – Житомир: ЖДУ ім. Івана Франка, 2009. – С. 268 – 272.

9. Тимченко К. С. Реалізація життєвого проекту особистості в сучасному соціо-культурному контексті / К. С. Тимченко // Освіта і доля нації. Школа і дитина у сучасних соціо-культурних контекстах. Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (20– 21 травня 2011 р.) /

Харк. нац. пед. університет ім. Г. С. Сковороди. – Харків: ХНПУ, 2011. – С. 166 – 167.

10. Проскуріна К. С. Моделювання життєвого шляху людини / К. С. Проскуріна // Наукові записки Харківського економіко-правового університету / Збірник наукових статей. – Харків: ХЕПУ, 2012. – № 2 (13). – С. 90 – 95.

11. Проскуріна К. С. Усвідомлений вибір в духовно-інтелектуальній сфері у творчості Г. С. Сковороди / К. С. Проскуріна // Освіта і доля нації. Сковородинівська традиція і сучасна філософія освіти. Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції (28 – 29 вересня 2012 р.) / Харк. нац. пед. університет ім. Г. С. Сковороди. – Харків: ХНПУ, 2013. – С. 187 – 189.

АНОТАЦІЯ

Проскуріна К. С. Культурно-антропологічні і соціально-антропологічні смисли життєтворчості у сучасних соціокультурних контекстах. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури. – Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – Харків, 2014.

У дисертації здійснено філософське дослідження життєтворчості як процесу продукування екзистенційних, культурно-антропологічних та соціально-антропологічних смислів, які конституюють сукупний простір життєвих проектів сучасної людини. У роботі простежується діалектика взаємовпливу вищеозначених смислів, їх комплементарність у постановці та розв'язанні життєвих завдань, їх потенціал та вплив на життєвий світ людини.

Запропоновано розглядати поняття життєвого шляху як ситуацію роздоріжжя, де орієнтація задається через взаємоузгодження соціально-антропологічних та культурно-антропологічних смислів життєтворчості з екзистенціальними, а життя розглядати як особистісне, культурне і соціальне завдання.

Ключові слова: життя, життєвий шлях, життєтворчість, людина, сенс життя, життєвий проект, мистецтво жити, практики життєтворчості, життєве завдання, культура дозвілля, ризик, гендер.

АННОТАЦИЯ

Проскурина К.С. Культурно-антропологические и социально-антропологические смыслы жизнетворчества в современных социокультурных контекстах. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.04. – философская антропология, философия культуры. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С. Сковороды. – Харьков, 2014.

В диссертации осуществлено философское исследование жизнетворчества как процесса выработки экзистенциальных, культурно-антропологических и социально-антропологических смыслов, которые конституируют совокупное пространство жизненных проектов современного человека.

В работе прослеживается диалектическое взаимовлияние вышеуказанных смыслов, их комплементарность в постановке и решении жизненных задач, их потенциал и воздействие на жизненный мир человека. Взаимосвязь экзистенциальных, культурно-антропологических и социально-антропологических смыслов жизнетворчества, комбинация которых обусловлена социокультурными контекстами и жизненным опытом человека, степенью когерентности ценностных ориентаций общества и личности в условиях мировоззренческого плюрализма, получает статус важного источника смыслов жизнетворчества. Ответ на экзистенциальный вопрос о смысле жизни становится ключевым в процессе жизнетворчества, порождая необходимость выбора между отрицанием жизни и следованием практикам, облегчающим тревогу относительно человеческой брошенности в бытии. Но напряжение между онтологическим и гносеологическим нигилизмом и логикой инструментального разума снимается через автопоэзис культурно-антропологических и социально-антроплогических смыслов жизнетворчества.

Также была разработана и верифицирована комплексная методологическая программа исследования трансверсальности смысловых ориентиров жизнетворчества на основе комплементарного сочетания различных методологических возможностей в рамках коммуникативного поворота современной философской мысли. Это позволило сделать вывод, что культурно-антропологические и социально-антропологические смыслы жизнетворчества в точке их соприкосновения порождают принципиально новое пространство жизненных ориентиров, свободных от кризисных логоцентрических установок и устойчивых к радикальным изменениям современного информационного мира.

Обоснована комплементарность культурно-антропологических и социально-антропологических смыслов жизнетворчества в постановке и решении жизненных задач, а также обусловленность их комбинации

мировоззренческой культурой личности.

В ходе исследования было доказано, что культурно-антропологические и социально-антропологические смыслы жизнетворчества через оптику интерсубъективности способствуют расширению горизонтов жизненного мира человека и позволяют конструктивным способом решить проблему заданности его бытия. Жизнетворчество не просто связано с самопознанием, оно во многом зависит от самопознания через познание другого. Именно интерсубъективность рождает смыслы жизнетворчества, позволяющие решать ряд мировоззренческих, культурных и социальных задач, наличие которых позволяет осознать многообразие жизненных проявлений и жизнненных опытов.

В диссертации показано, что процесс порождения культурно-антропологических и социально-антропологических смыслов в процессе жизнетворчества имеет контингентный характер, что обусловлено не только пониманием человека своего места в мире, но и его способностью конституировать возможные воображаемые миры как альтернативу действительности, диапазон моделирования которых растет в условиях мировоззренческого плюрализма.

Выяснено, что развертывание культурно-антропологических и социально-антропологических смыслов жизнетворчества в современных развитых обществах имеет две тенденции: первая задается логикой недостаточности человека и общества потребления, где доминирует развлекательная культура, в то время, как вторая подчинена логике постсекулярного общества и ответственного человека, который стремится реализовать свою способность к трансценденции.

Результаты диссертационного исследования будут способствовать прояснению потенциальных рисков и опасностей, возникающих из дезориентации жизнетворчества, что, в свою очередь, следует использовать в разработке стратегий культурного развития Украины и стратегий модернизации современных образовательно-воспитательных практик.

Ключевые слова: жизнь, жизненный путь, жизнетворчество, человек, смысл жизни, жизненный проект, искусство жить, практики жизнетворчества, жизненная задача, культура досуга, риск, гендер.

ANNOTATION

Proskurina K.S. Cultural-anthropological and social-anthropological senses of life creativity in modern socio-cultural contexts. - Manuscript.

The thesis is presented for obtaining a Degree of Candidate of Philosophical Sciences on the specialty 09.00.04 – Philosophical Anthropology,

Philosophy of Culture. – H. S. Skovoroda Kharkov National Pedagogical University. – Kharkiv, 2014.

In the dissertation the problem of life creativity as a process of existential, culturally anthropological and socially anthropological meanings which construct a common space for modern human life projects is being philosophically observed. In the thesis dialectics of the mentioned meanings interaction, its complementarity in setting and solving life tasks, their potential and influence on human life world have been examined.

It has been suggested to explore life way concept as a crossroad situation, where orientation is provided because of reconciliation of socially-anthropological and culturally anthropological life creativity meanings with existential ones, and to consider life as a personal, cultural and social task.

Key words: life, life way, life creativity, sense of life, life project, art of life, life creativity practics, life task, leisure culture, risk, gender.